

Hegedűs Rita

Módszertani tapasztalataim a jegyzetírásban

1.1. Az egyetemi oktatás elengedhetetlen segédeszköze a jegyzet. Ha mi-benlétét pontosan akarjuk definiálni, elég különös, gyakran triviális, de min-denképpen negatív jellemzőit tudjuk felsorolni:

- külsejében igénytelenebb, szerényebb
- rövidebb időre, kisszámú felhasználói rétegnek szól.
- legtöbbször egy-egy oktatónak /oktatócsoportnak egy-egy tanegységre tervezett előadás- vagy gyakorlatsorozatát tartalmazza vázlatos(abb) formá-ban.

Önmagában tehát nem áll meg, az élő, szóbeli háttérrel nem nélkülözhető alkotás, egyértelműen *segédeszköz*. Igazán jó példákat a jegyzetek klasszikus megjelenési formájára a történelem vagy irodalomtanítás területéről tudnék hozni, de a természettudományok oktatásában szintúgy jelentős szerepet ját-szik.

Mi a helyzet a nyelvoktatásban, pontosabban az egyetemi magyarnyelv oktatásban?

Különösen kezdő szinten mindenképpen el kell feledkeznünk a jegyzet *vázlat-mivoltáról* - miután a mai napig sem rendelkezünk minden igényt ki-elégítő, külföldieknek szóló nyelvleírással, amire a diák szükség esetén tá-maszkodhat, amiben visszalapozhat. Rendkívül hiányos, alapokkal alig-alig rendelkező nyelvtudásnál teljesen értelmetlen, megvalósíthatatlan a rövidítés, a vázlatos megfogalmazás. A jegyzetszerűség egyedül abban je-lentkezik, hogy ezek a segédeszközök is csak rövidebb időre, szűkebb fel-használói körnek szólnak, aktualitásukat hamar elveszítik.

1.2. E gondolatok előrevetésével kezdeném három jegyzet bemutatását, amelyekről előrebozsájtom: amit jónak tartok bennük, az nem felel meg a jegyzet kritériumának, s ami jegyzet, annak csak töredékét fogadom el ma is. Időben egymás után, öt év különbséggel születtek - így természetes, hogy a legfrissebbet ítélem a legjobbnak.

Az időbeli különbség mellett nem szabad figyelmen kívül hagyni a társa-dalmi-politikai változásokat sem, amelyek bizony nem hagyták érintetlenül az egyetemi oktatást sem. 1987-88-ban lehetett ragaszkodni a szakma sze-rinti csoportosításhoz: biztosnak látszott, hogy amíg a világ világ, minden ősszel megjelenik pl. az a 7-8 bolgár művészettörténész, 4-5 dél-jemeni filo-zófus hallgató, akik szinte önmagukban is kitesznek egy csoportot: méghozzá nyelvi tudásszint, előképzettség és szakirányultság tekintetében rendkívül

homogént. Így adódott, hogy a *Magyar nyelv I.*¹ (továbbiakban MnyI.) szöveggyűjteménye a következő részekre oszlik:

- szövegek a történelem és a filozófia,
- szövegek a nyelvészet, a pszichológia és a szociológia, valamint
- szövegek a művészettörténet, a néprajz és a könyvtartudomány tárgyköréből.

A MnyI. szöveges részének összeállításakor rögtön beleütköztünk a szaknyelv problematikájába. Tudjuk jól, hogy a szaknyelv nem egyszerűsíthető le a szakszókincsre: ennél fontosabbak azok a nyelvi-nyelvtani eszközök, amelyek az illető szaknyelv terminusalkotásában valamint produktív nyelvhasználatában szerepet játszanak (vö. Szöllősy-Sebestyén 1987. 302)². A fent felsorolt területeken ehhez még hozzájárulnak az általános szaknyelvi problematikán kívül a különböző korú, stílusú szövegek feldolgozásának nyelvi sajátosságai is. Itt nem egy egységes szaknyelvről van tehát szó.

1.2.1. Kiindulási szintnek elfogadtuk az egykori NEI-s végzős hallgatók nyelvi szintjét: egy félévnyi alapozó tanfolyamot követ egy második félév, amelyben a diákok szakosodnak - tehát a választott szakiránynak megfelelő alapismeretanyagot magyarul tanulják, ismétlik. Közismert tény, hogy a kikerülő hallgatók egyszerűen a rendelkezésre álló idő rövideje miatt képtelenek maradéktalanul elsajátítani a nyelvi alapokat, emellett az általános kommunikációs készségük sem tökéletes. Így az egyetemi oktatás során sem koncentrálhatunk kizárólag a szaknyelvre - ez egyébként lehetetlen és értelmetlen is lenne.

Az autentikus, tehát nem átdolgozott, könnyített szövegeket szótárrész követi. Ez azokat a fontosabb szavakat, kifejezéseket tartalmazza, amelyeket érdemesnek tartottunk a bővebb magyarázatra. Érdekes módon ezek nem mindig ismeretlen szavak - inkább olyanok, amelyeknek jelentésével, kapcsolódásaival, nyelvtani ill. kommunikációs tulajdonságaival, rendszerben elfoglalt helyükkel szükséges foglalkozni. Fontos szempont volt a kiválasztásban a gyakoriság vagy a szakszókincsben és a mindennapi nyelvhasználatban eltérő jelentés. A kiemelt egységeket sohasem szakítottuk ki a nyelvi közegből: a szótár bal oldalán mondatokba ágyazva jelennek meg, a jobb oldalon a szótári jellemzőket soroltuk fel. Különösen nagy sújt fektettünk a vonzatok jelölésére.

A szövegek és a szótárrész között minden leckében a szövegértést kontorolláló feladatok, kérdések találhatóak, s itt kaptak helyet az önálló felkészülést igénylő, a témával kapcsolatos kiselőadások, hosszabb lélegzetű beszámolók témái is. A szótárrész után a szóanyagra s a leckében előforduló nyelvtani problémákra támaszkodó gyakorlatokat találunk.

Sokat gondolkoztunk a nyelvtani anyag elhelyezésén, beosztásán és kiválasztásán is. Mindenképpen meg akartuk őrizni a rendszerszerűségnek legalább a látszatát - ugyanakkor tudatában voltunk annak, hogy hiánypótló funkciót kell betöltenünk. Rá kell mutatnunk az eddig elsajátított nyelvi-nyelvtani jelenségek rendszerben elfoglalt helyére, funkciójuk sokféleségére; ugyanakkor mindezeket rendezni kellett a kommunikációs cél szerint is. Felmerült az a hagyományos megoldás is, hogy egy-egy lecke egy vagy több nyelvtani kérdésre koncentráljon, de ezt el kellett vetni az eredeti szövegek épségének megőrzése érdekében. Világossá vált, hogy összegző-összefoglaló feladatnak kell eleget tennünk, rendszerezésre van szükség. Tulajdonképpen új nyelvtant nem adunk, csak a korábbi ismereteket tárgyaljuk újra, magasabb szinten, más megvilágításban.

A nyelvtani rész középpontjába az igét, az igehasználattal kapcsolatos nyelvi jelenségeket állítottuk. Az eddigi gyakorlattal szemben rendszerben - a mondaton belüli egyeztetés rendszerében - tárgyaltuk a határozott és határozatlan igeragozás rendszerét. Itt, ebben a kötetben egyelőre csak a gyakorlatok között bukkan fel a kettős igeragozás szövegkohéziót biztosító szerepe. Külön nyomatékot kap az aspektualitás, s ezzel összefüggésben az igeekötők használata. Kiemelném még a felszólító mód/konjunktióvsz kommunikációközpontú feldolgozását, mely ugyanakkor nem nélkülözi a leíró grammatikai kérdések aprólékos magyarázatát sem.

Új szempontból, a grammatikai formát kifejezetten a funkciónak alárendelve tárgyaljuk pl. a *birtoklás, valamihez tartozás* kategóriáját vagy pl. az *idő, időviszonyok* kifejezésének komplex kérdéskörét.

1.3. A sorozat második része, a *Magyar nyelv II.*³ egyszerre tükrözi azokat a változásokat, amelyek a budapesti Bölcsészkaron bekövetkeztek, másrészt a változtatások az előző kötet kritikáját is jelentik.

Megszűnt a korábbi időszakok elvárásainak megfelelően szaknyelvek szerint tagolt csoport- és óraosztás - az előre már alig-alig kiszámítható hallgatócsoportoknak általánosabb témájú és a tudományos szinten történő kommunikációra felkészítő segédeszközre lett szükségük. Ezért a két nagy téma: *Szemelvények a magyar történelemből* és *Szemelvények a főváros történetéből* megkísérelte befoltozni azokat a lyukakat, amelyek a külföldről érkező, Magyarországon bölcsészkedő hallgatók művelődéstörténeti, történelmi, irodalmi tudásán éktelenkednek. A történelmi rész szorosan kapcsolódik a történelemhallgatók első szigorlati követelményeihez, így némi előzetes ismeretet is feltételez ill. annak megszerzésére ösztönöz (ld. a szövegek utáni feladatok). A második rész tematikai egység nyelvezete nehezebb, ugyanakkor színesebb, érdekesebb. A tankönyvívíű szövegek után az irodalmi

művekből, újságcikkekből összeállított fejezetek célja egyrészt az irodalomban és a publicisztikában való jártasság kialakítása, elmélyítése: másrészt a szórakoztatás, a kedvcsinálás, hogy a külföldi diákok szabad idejükben magyar szépirodalmat is olvassanak.

Minden szöveg után találunk nyelvtani feladatokat - ugyanúgy, mint az első kötetben. Hiányzik azonban a szótárrész, ennek kidolgozását órai közös munkaként a tanárra-diákra bízom. A külön részben elhelyezett nyelvtan két nagy témát, a *szóképzést* (ennek elméleti hátterét -az azóta végrehajtott változtatásokkal együtt - a *Hungarológia* I. számában található cikkem tartalmazza)⁴ és a *szórendet* dolgozza fel. A jegyzet-műfajnak nagy érdeme, hogy szerzője kedvére elmerülhet az őt éppen érdeklő speciális kérdések tárgyalásában, leírhatja, kipróbálhatja azokat. Sajnos, ennek megvan az a veszélye is, hogy túlságosan részletezően, túlzott alaposággal taglalja az elméleti hátteret. Az Előszóban hangsúlyoztam, hogy mind a szövegek, mind a nyelvtan feldolgozása a tanárra van bízva: a csoport színvonala szerint válogasson, szűrje meg a tárgyalandó anyagot. Ezt megkönnyítendő a nyelvtani gyakorlatnál külön jelöltem a nehézségi fokot. A gyakorlatokat formájukban is szerettem volna némileg színesebbé tenni: a *szórend* fejezetet testszerűen építettem fel. A megoldások kulcsa - melynek véleményem szerint schonnan sem szabadna hiányoznia - a kötet végén megtalálható.

Külön felhívom a figyelmet arra az alapszabályra, hogy számonkérni csak azt szabad, amit már elmagyaráztunk, megtanítottunk. Ezért legalább a rendszeres nyelvtanban megtalálhatók a szabályok, magyarázatok. Sajnos, nem sikerült tökéletesen áthidalnom a nyelvészeti szaknyelv és a nem nyelvész érdeklődésű hallgatók ismeretszintje közötti távolságot. Ezért hangsúlyozom, hogy a nyelvtant tanári segítség, magyarázat nélkül nem szabad a diákok egyéni feldolgozására bízni.

1.4. Amíg a bölcsészkarai jegyzetekben valahogyan sikerült kikerülnöm a *szaknyelv* vitatott és nehezen definiálható kérdését, szemtől-szembe találtam magam ennek komplex gyűjteményével a *Magyar nyelv külföldi joghallgatóknak* (Mnyj.)⁵ c. jegyzet összeállításakor. Ez a tananyag valóban kimeríti a jegyzet kritériumait: a hallgatók egy bizonyos csoportjának (izraeli diákok 80 fős csoportja) a részére íródott, egy meghatározott oktatási formát (nagyreszt angol nyelven történik az oktatás, csak néhány tantárgyat kell magyar nyelven hallgatniuk) feltételezett, egyben pedig rendkívül rövid idő alatt készült el. A hallgatók egy féléves intenzív nyelvtanfolyamon vettek részt; ezalatt a nyelvi alapok elsajátításán túl a szaknyelv tanulmányozására nem volt lehetőségük. A *Hungarian in Words and Pictures*⁶ c. tankönyvet használták - az oktatók tájékoztatása szerint ennek utolsó leckéire már nem jutott idejük.

Kézenfekvő volt, hogy a hiányzó grammatikai kérdések (konjunktívusz, szóképzés) alkotják a külön részben tárgyalandó nyelvtani anyagot. Szintén az oktatók kérésére született *A mondat és a szöveg szerkesztése a magyarban c.* "kísérleti" fejezet, amelyben megpróbálhattam valamilyen rendszerbe foglalni azokat a szétszórt ismereteket, amelyeket elaprózva, látszólag mindenféle összefüggés nélkül és öncélúan közlünk a hallgatókkal. Ahhoz, hogy idegen nyelven kommunikálni tudjunk, meg kell ismernünk azokat a szabályokat, amelyek segítségével az adott nyelven gondolatainkat mondattá formálhatjuk - erre szolgál a szintaxis -, majd ezen túllépve azt, hogy hogyan állnak össze a mondatok összefüggő szöveggé. A *redundancia* és az *ökonómia* az a két, egymásnak ellentmondó, de mégis egymás mellett fellépő tendencia az a lánc, amelyre megkísérletem felfűzni a legjellemzőbb szövegalakotási műveleteket.

1.4.1. A feldolgozott témák a következők⁷:

I. A *szórend* szabályai - a szórend a szintagmán, a mondaton és a szövegen belül; a nyomatékos és nyomatéktalan mondat szórendi szabályai; a hangsúlyozás mibenléte; az igekötők és a határozószók hangsúlyozási sajátosságai. Meggyőződésem, hogy nemcsak egy nyelvtan megírásánál kellene prioritást biztosítani a szórendnek, hanem a gyakorló nyelvkönyvekben is állandóan jelezni kellene a különbséget az egyes szövegfajták funkciója között. Nem szabad hagyni, hogy összekeveredjenek a narratív és a topikalizált szöveg sajátosságai a tanuló tudatában. A topikalizáció eszköze nyelvenként más és más. Ennek figyelmen kívül hagyása súlyos hibákhoz és félreértésekhez vezethet. A jogi nyelvben ennek megkülönböztetése különösen fontos.

II. A koherenciát biztosító eszközök sorában a következő az *egyeztetés*. Ide soroltam a hagyományos szám- és személybeli egyeztetésen kívül a határozottság és a logikai minőség tekintetében történő egyeztetést. Ez utóbbihoz tartozik a kettős tagadás, amely a hagyományos grammatikákban semmiféle rendszerhez nem tartozik, a levegőben lóg.

III. *névelőhasználat c.* fejezetben külön súlyt fektettem a más nyelvekkel való összevetésre, a határozott névelő anaforikus és a határozatlan névelő kataforikus használatára, a névelő elhagyásának eseteire.

IV. A magyar nyelv sűrítő tendenciája legjobban a *névmásítás*nál érvényesül, ez a jelenség egyike a leggyakoribb hibaforrásoknak. Külön pontokba rendeztem a személyes-, a mutatónévmás használatát valamint a törlés szabályait, kitértem az *ez-az* mutatónévmás utalószoji és kötőszóji szerepére.

V. Röviden, a teljesség igénye nélkül, a szükség szülte igények szorításábam foglalkoztam az indoeurópai nyelvek *passzív szerkezeteinek* magyarításával, az *infinitívuszos szerkezetek* fordítási lehetőségeivel, s általában az *alárendelő mondatokkal*.

A jogi nyelvben gyakori mondat szerkezetekre, a többszörösen összetett mondatokra, ismétlődő szókapcsolatokra mindig az előfordulás helyén tértem ki.

A nyelvtani anyag feldolgozására, a magyarázatokra és a gyakorlatokra jellemző - összehasonlítva a bölcsészek számára írt jegyzetekkel - az egyszerűbb megfogalmazás, kevesebb a részletezés. Egyszóval: igyekeztem rövidebben, tömörebben, nem nyelvészek számára összefoglalni a mondanivalót, minél távolabb akartam kerülni az öncélú grammatizálásnak még a gyanújától is.

A nyelvtani példákban, gyakorlatokban lehetőség szerint a szakszövegek mondatait, de legalábbis szókincsét igyekeztem felhasználni.

1.4.2. A szövegek összeállításánál komoly segítséget kaptam jogász kollégáktól - kb. 5 kilónyi, részben tankönyvekből, részben jogi példatárakból, folyóiratokból összegyűjtött anyag formájában. Ebből aztán sikerült húsz leckét úgy összeválogatnom, hogy figyelmet fordíthattam a könnyebbtől a nehezebb felé haladásra, a szövegek növekvő terjedelmére, a szókincs egyre inkább nehezedő és specializálódó tendenciájára.

A szöveget közös órai feldolgozásra szántam - ezt megkönnyítendő egy jogász kolléga angolra fordította a szöveget. Ahol a gyakoriság miatt szükségesnek ítélt, külön foglalkoztam az egyes kifejezések nem szaknyelvi használatával is.

Mivel tudtam, hogy a hallgatók közvetítő nyelve az angol, a fordítás és fordíttatás lehetőségét, az összevetést igyekeztem kiaknázni.

A szövegek megértésének és feldolgozásának módszere és eszköze a kérdés, amelyeknek segítségével a legbonyolultabb mondatot is visszavezettetek egy alany-állítmányi szerkezetre, majd újból - most már tudatosan - felépítettem.

A szövegek adta nyelvtani problémákat - mint már említettem - az előfordulás helyén dolgoztam fel. Hogy a tanároknak megkönnyítsem a tájékozódást, a célirányos keresést, a jegyzethez nyelvtani tárgymutatót mellékeltem. Ez sajnálatos módon a nyomtatásnál kimaradt, ugyanúgy, mint a tartalomjegyzék.

2. Emiatt az idő- és odafigyelés hiányából eredő hiba miatt a jegyzet sajnos sokat veszített használhatóságából. Milyennek is kellene lennie egy korszerű jegyzetnek? Elsősorban variálhatónak, egy éppen adott tudásszinten belül az éppen adott csoport speciális igényének megfelelően. A szöveges rész természetesen szakmánként, szakmacsoportonként elkülönül - nyilvánvaló, hogy az orvosi szakirányú csoport szövegeit nem használhatja jogász, de a nyelvészet sem a történelem.

A mai egyetemi és egyetemen kívüli oktatási formák sokfélesége megköveteli, hogy szinte minden csoport számára külön tananyagot állítsunk össze. Ugyanakkor idő hiányában erre nincs mindig mód - használjuk ki a lehetőséget, ragadjuk meg a közös pontokat, s legalább a nyelvtant alakítsuk úgy, hogy többen is használhassák.

Én igazán korszerűnek a jól variálható jegyzetet tartom - ezt akár külsejével, kötésével is hangsúlyoznám. Nem tartanám túlzásnak a kivehető lapokat, amelyeket könnyen lehet sokszorosítani, s igény szerint bővíteni. Akár a mindennapi társalgási témákban, akár a szakszövegekben így biztosítani tudnám az aktualitást, a naprakész anyagot.

Nincs két olyan oktatóhely, amely azonos követelményeket állítana, azonos körülmények között dolgozna. Ugyanakkor vannak olyan közös pontok - nyelvtani ill. kommunikációs "csomópontok", megegyezések, gyakorlatok és gyakorlatsorok, amelyekkel mindenki találkozik, amelyek semmiféle tananyagból nem hiányozhatnak. Az oktatók mindenütt elkészítik, összegyűjtik a tananyagot. Miért ne lehetne egy-egy időszak munkájának terméke közkinccs? Ilyen értelemben továbbra is szükség van a jegyzetre - természetesen korszerűbb, használhatóbb, s az eddigi gyakorlatnál sokkal jobban használható, variálható módon.

Jegyzet

1. Hegedűs Rita - Kálmán Péter - Szili Katalin: Magyar nyelv I. elsőéves külföldi bölcsészhallgatóknak. Kézirat. Tankönyvkiadó, Budapest, 1989. 262 oldal
2. Szöllősy-Sebestyén András: A szaknyelvkutatástól a szakmai kommunikáció és nyelvhasználat kutatásáig. Folia Practico-Linguistica. XVII. 1-2. 1987: 299-327.
3. Hegedűs Rita: Magyar nyelv II. külföldi bölcsészhallgatóknak. Kézirat. Tankönyvkiadó, Budapest, 1990. 225 oldal
4. Hegedűs Rita: Az igerendszer összefüggései a magyar mint idegen nyelv szempontjából. in: Hungarológia 1. Nemzetközi Hungarológiai Központ. Budapest, 1993. 77-90.
5. Hegedűs Rita: Magyar nyelv külföldi joghallgatóknak. Haladó fok. ELTE Jogtudományi kar. Budapest, 1992. 200 oldal
6. Erdős-Kozma-Prileszky-Uhrman: Hungarian in Words and Pictures. Magyar nyelvkönyv. Tankönyvkiadó, Budapest, 1986. 608 oldal

- 7.. A jegyzet idevágó fejezetének részletes ismertetése elhangzott a Harmadik Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencián 1993. áprilisában Miskolcon, s megtalálható a konferencia anyagát tartalmazó kötetben (megj.alatt) *Szövegtan a magyar mint idegen nyelv oktatásában* címmel